

Date: 27th December-2025

**O‘ZBEK TEXNIK TERMINOLOGIYASINING SHAKLLANISH VA
TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLARI (XX–XXI ASRLAR MISOLIDA)
ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
УЗБЕКИСТАНСКОЙ ТЕХНИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ (НА ПРИМЕРЕ
XX–XXI ВЕКОВ)
PROBLEMS OF FORMATION AND IMPROVEMENT OF UZBEKISTAN
TECHNICAL TERMINOLOGY (ON THE EXAMPLE OF THE 20TH–21ST
CENTURIES)**

Bozorova Diloromxon Abdurahim qizi

University of Business and Science Magistratura Lingvistika (o‘zbek tili)
yo‘nalishi 1-kurs talabasi
+998 994385596

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek texnik terminologiyasining XX–XXI asrlarda shakllanishi va takomillashuvi manbalarga tayangan holda tahlil qilinadi. Wüster–Lotte–Leichik maktabi tamoyillari hamda mahalliy me‘yoriy-amaliy tajriba uyg‘unligida tizimlilik, birma’nolilik, moslashuv, variantlilik va standartlashtirish muammolari yoritiladi. Tadqiqotda korpusga tayangan, sohaga yo‘naltirilgan va institutsional hamkorlikni ko‘zda tutuvchi terminlar yaratish modeli taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: texnik termin, standartlashtirish, tizimlilik, o‘zlashma, variantlilik, korpus, normativlik.

Аннотация: В статье анализируется формирование и совершенствование узбекской технической терминологии в XX–XXI веках на основе источников. В свете принципов школы Вюстера–Лотте–Лейчика и местного нормативного и практического опыта освещаются проблемы систематичности, однозначности, адаптации, вариативности и стандартизации. В исследовании предлагается модель создания терминов на основе корпуса, ориентированная на практическую деятельность и предусматривающая институциональное сотрудничество.

Ключевые слова: технический термин, стандартизация, систематичность, ассимиляция, вариативность, корпус, нормативность.

Abstract: The article analyzes the formation and improvement of Uzbek technical terminology in the 20th–21st centuries based on sources. The problems of systematicity, unambiguity, adaptation, variation, and standardization are highlighted in the light of the principles of the Wüster–Lotte–Leichik school and local normative and practical experience. The study proposes a model for creating terms based on the corpus, focused on the field, and providing for institutional cooperation.

Keywords: technical term, standardization, systematicity, assimilation, variation, corpus, normativity.

Kirish

O'zbek texnik terminologiyasining tarixi turli siyosiy-iqtisodiy bosqichlar, fan-texnika taraqqiyoti va til islohotlari bilan chambarchas bog'liq. XX asrda industrializatsiya va rus tili orqali xalqaro terminlarning kirib kelishi kuchli bo'lgan bo'lsa, XXI asrda esa globallashtirish, innovatsiyalar hamda me'yorlashning yangi qoidalari terminlarni tezkor qabul qilishni taqozo etmoqda. Bizning fikrimizcha, muvaffaqiyatli termin yaratish va standartlashtirish uchun nazariy prinsiplar, milliy til qonuniyatlari hamda sohaviy amaliyot o'rtasidagi muvozanat hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Nazariy asoslar

D. S. Lotte terminshunoslikning metodik poydevorini belgilab, "terminlar tizimli bog'lanishlarda yaratilishi va birma'nolilikka intilishi kerak", degan tamoyilni ilgari surgan [1]. Ushbu yondashuv bizning pozitsiyamiz bilan uyg'unlashadi: xalqaro amaliyotdan olingan atamalarni o'zbek tilining morfologik-semantik tizimiga mos ravishda joylashtirmas ekanmiz, birlik va barqarorlikka erishish mushkul.

E. Vüster umumiy terminologiya nazariyasida nomlashning bir xilligi, tizimlilik va me'yoriy muvofiqlashuvni standartlashtirishning asosiy vazifasi sifatida ko'radi [2]. Uning "birlik – tizimlilik – muvofiqlik" uchligi bugungi kunda, ayniqsa axborot texnologiyalari sohasida, o'ta dolzarbdir. Chunki bir xil obyekt uchun turli variantlardan foydalanish interoperabellikni sezilarli darajada zaiflashtiradi.

B. M. Leichik terminologiyani "maxsus leksik birliklar tizimi" sifatida talqin qilib, terminlar o'rtasidagi ierarxik munosabatlar va paradigmatic bog'lanishlarni ochib beradi [3]. Bizningcha, aynan tizimli yondashuv sohaviy glossariylarni modulli tarzda tuzish imkonini yaratadi: yadro (asosiy tushunchalar), periferiya (qo'shimcha birliklar) va interfeys (sohaviy kesishmalar).

Shakllanish va o'zgarish dinamikasi

XX asrda rus tili vositasida kirib kelgan internatsional terminlar – motor, generator, kompressor, standart va boshqalar – ko'pincha grafik va fonetik moslashuv asosida qo'llanilgan. A. V. Superanskaya, N. V. Podolskaya va N. V. Vasilyeva terminlarni me'yorlashning ijtimoiy-lingvistik jihatiga e'tibor qaratib, "me'yorlash jamiyat ehtiyojiga javob beruvchi ijtimoiy jarayon" ekanini ta'kidlaydilar [4]. Shu nuqtayi nazardan, tarixiy-ijtimoiy kontekstda qabul qilingan normalar tilning qonun-qoidalari bilan uyg'unlashgandagina barqaror muomalaga aylanadi.

XXI asrda esa "raqamli", "bulutli", "axborot-dasturiy kompleks" kabi tuzilmalar faol tus oldi. ISO 704 standartida belgilangan tamoyillar – aniqlik, izchillik, moslik va tejamkorlik – termin yaratishda ishonchli yo'l-yo'riq vazifasini bajaradi [5]. Bizning yondashuvimizga ko'ra, aynan izchillik va moslik masalalari tarjima va kalkalash o'rtasida tanlov qilishda hal qiluvchi bo'lishi kerak. Masalan, cloud computing atamasini "bulutli hisoblash" sifatida kalkalash tizimli bog'lanishlarni (hisoblash, hisoblash resursi) mustahkamlaydi.

Milliy qonuniyatlar va modellash

Date: 27th December-2025

M. Mahmudov va A. Nurmonov o'zbek tilining hozirgi leksik-semantik imkoniyatlarini tavsiflar ekan, o'zlashma leksikaning ilova-suffiksatsiya, kalkalash va semantik taraqqiyot orqali o'zbeklashuv yo'llarini ko'rsatadilar [6]. Ularning qarashlaridan kelib chiqib, bizning fikrimizcha, texnik terminlarda -lashtirish / -lashtirmoq, -lash / -lanish, -uvchi modellari asosida "raqamlashtirish", "boshqaruvchi", "hisoblovchi" kabi yasalmalarning qo'llanilishi tilning ichki imkoniyatlariga mos va me'yoriy jihatdan asosli hisoblanadi.

Ularning qarashlaridan kelib chiqib, bizning fikrimizcha, texnik terminlar -lash / -lanish, -lagich / -gich, -lovchi / -uvchi, -lashtirish kabi modellar asosida — "siqishlagich", "boshqaruvchi", "raqamlashtirish" singari yasalmalarda tartibli qo'llanilsa, tizimlilik va birma'nolilik mustahkamlanadi.

Shu bilan birga, xalqaro birliklar (volt, amper, bayt) uchun transkripsiya emas, balki transliteratsiya va rasmiy qisqartmalarni saqlash tamoyili ustuvor bo'lishi kerak [2; 5]. Bunday yondashuv fanlararo almashinuvni osonlashtiradi va xalqaro standartlarga mos keladi.

Muammolar

Amalda uchta asosiy ziddiyat ko'zga tashlanadi:

Variantlilik (masalan, "dasturiy ta'minot" – "programma ta'minoti");

Yozuv-orfografiya nomuvofiqligi (masalan, qo'shma terminlarda defisning barqaror qo'llanilmasligi); Soha xos bo'shliqlar (yangi texnologiyalar nomlanishida kechikish). D. S. Lotte ta'kidlaganidek, tizimli yondashuv bo'lmagan joyda "tasodifiy nomlash" kuchayadi va bu esa birma'nolilikni yemiradi [1]. ISO 704 standarti esa atamalarining hayot siklini — identifikatsiya, nomlash, tekshirish, normativlash va tarqatish bosqichlarini yagona jarayon sifatida belgilaydi [5].

Bizningcha, aynan shu siklga asoslangan tizimli amaliyotni har bir sohada ekspertlar guruhi va foydalanuvchi hamjamiyati o'rtasidagi ikki pog'onali (peer + editorial) tekshiruv orqali joriy etish zarur.

Yechimlar

Bizning fikrimizcha, barqaror taraqqiyot uchun quyidagi chora-tadbirlar ustuvor:

Korpusga tayangan monitoring: real qo'llanishni (ilmiy matnlar, darsliklar, texnik hujjatlar) muntazam tahlil qilib borish va variantlarni minimallashtirish [4; 6];

Sohaviy qo'shimcha glossariylar: har bir tarmoq (energetika, biotexnologiya, kiberxavfsizlik) uchun yadro va periferik termin qatlamlarini aniqlash [3];

Tarjima siyosati: kalkalash va xalqaro birliklarni saqlash mezonlarini ISO 704 asosida ochiq hujjatlashtirish [5];

O'qitish va kommunikatsiya: muhandislar, tarjimonlar va muharrirlar uchun qisqa onlayn modullar hamda terminologik portallarni yo'lga qo'yish;

Yozuv va imlo: qo'shma terminlar, qisqartmalar va defis qo'llanilishiga oid yagona qoida blokini ishlab chiqish va jamoa sinovidan o'tkazish [6].

Xulosa

Date: 27th December-2025

XX–XXI asrlar kontekstida o‘tmishdan meros bo‘lgan internatsional qatlam, mustaqillik davrida yuzaga kelgan so‘z yaratish tajribasi va raqamli davr neologizmlarini yagona tizimda uyg‘unlashtirish zarur. Lotte va Wüster tamoyillari, Leichikning tizimli yondashuvi hamda o‘zbek tilining morfologik imkoniyatlari uyg‘unlashgan holda birma’noilik, izchillik va standartlashtirishni ta’minlaydi.

Biz taklif etayotgan korpusga tayangan, sohaviy va institutsional hamkorlikka asoslangan ochiq termin siyosati o‘zbek texnik terminologiyasining barqaror rivojiga xizmat qiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Lotte D. S. Osnovy postroyeniya nauchno-tekhnicheskoy terminologii: voprosy teorii i metodiki. — Moskva: Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1961. — 160 b.
2. Wüster E. Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. — Wien; New York: Springer, 1979. — 543 b.
3. Leichik V. M. Terminovedeniye: predmet, metody, struktura. — Moskva: URSS, 2007. — 256 b.
4. Superanskaya A. V., Podolskaya N. V., Vasilyeva N. V. Obshchaya terminologiya: voprosy teorii. — Moskva: Nauka, 1989. — 248 b.
5. International Organization for Standardization. ISO 704:2017 Terminology work — Principles and methods. — Geneva: ISO, 2017. — 60 p.
6. Mahmudov N., Nurmonov A. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. — Toshkent: O‘zbekiston, 2008. — 464 b.
7. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zatCspcAAAJ&sortby=title&citation_for_view=zatCspcAAAJ:roLk4NBRz8UC
8. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zatCspcAAAJ&sortby=title&citation_for_view=zatCspcAAAJ:qjMakFHDy7sC
9. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zatCspcAAAJ&sortby=title&citation_for_view=zatCspcAAAJ:2osOgNQ5qMEC
10. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zatCspcAAAJ&sortby=title&citation_for_view=zatCspcAAAJ:UeHWp8X0CEIC
11. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zatCspcAAAJ&sortby=title&citation_for_view=zatCspcAAAJ:Tyk-4Ss8FVUC
12. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zatCspcAAAJ&sortby=title&citation_for_view=zatCspcAAAJ:Tyk-4Ss8FVUC
13. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zatCspcAAAJ&sortby=title&citation_for_view=zatCspcAAAJ:Se3iqnhoufwC